

МАРМУРОВА КОЛОНА З ОЛЬВІЇ

А. В. Буйських

1983 р. під час досліджень Західних міських воріт в Ольвії була знайдена рідкісна для Північного Причорномор'я пам'ятка античної архітектури — фуст мармурової колони іонічного ордера¹. Умови знахідки колони (відкрита на глибині 0,5 м від рівня сучасної денної поверхні, на межі гумусу та культурного шару) дають підстави вважати, що на східний схил Заячої балки вона потрапила ще в догетський час². Пам'ятка унікальна для Північного Причорномор'я тим, що є єдиною для даного регіону цільною мармуровою колоною (до цього часу знахідки були представлені окремими барабанами), у зв'язку з чим вона заслуговує окремої публікації.

Колона (рис. 1; 2, 3) являє собою монолітний мармуровий фуст³, вирізаний разом з ехіном, від якого збереглися три ови та частина низки перлин під ними. Стовбур має 24 канелюри правильної округлої форми, глибиною 2, шириною біля підшви колони 5, на шийці — 4,0 – 4,2 см. Канелюри розділені доріжками шириною 1,5 см. Нижній діаметр колони 45,5 см, діаметр шийки 40 см, реконструйований верхній діаметр ехіна — 47 см. На верхній площині ехіна зроблені заглиблення для кріплення увінчуючої частини — в центрі неправильної круглої форми, діаметром 15 см, глибиною 4 см та одне прямокутне, розмірами 5 × 4,5 см, глибиною 3 см. На нижній площині аналогічні заглиблення для кріплення бази, діаметром 13,5 см та два бічних прямокутних розмірами 3,5 × 5,5 та 4 × 4 см, глибиною 3,5 – 4 см. Дано коротку характеристику пропорцій колони. Як відомо, в іонічному ордері за модуль брався нижній діаметр колони. В даному випадку, виходячи з висоти колони (без ехіна) 2,40 см, величина нижнього діаметра укладається в ній по висоті 5,2 рази. Проте згідно з Вітрувієм, який виклав у своєму трактаті еліністичні тенденції у розвитку іонічного ордера⁴, висота колони становить 9 модулів за умови, що колона відносилася до портика храму або якоїсь громадської споруди (Vitruv, IV, 1, 8). Тоді розрахункова висота нашої колони повинна була б становити не менше 4 м, що не відповідає натурному розміру. Можна було б, проте, висловити припущення, що це не вся колона, а лише її верхній барабан (хоча монолітність стовбура була характерною ознакою іонічного ордера)⁵. В такому випадку нижній діаметр нашого фуста не був би нижнім діаметром всієї колони. Але при такому

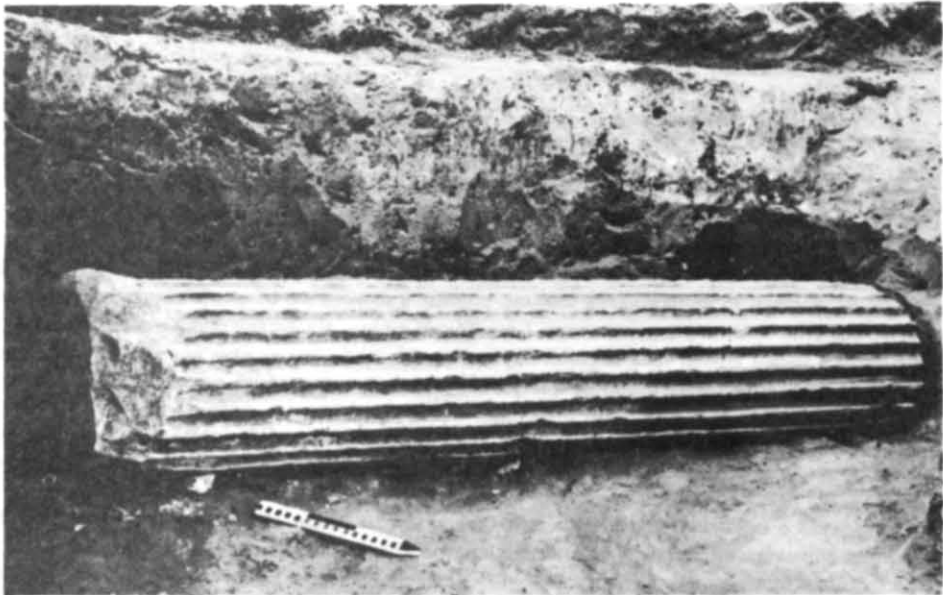

Рис. 1. Мармурова колона. Загальний вигляд.

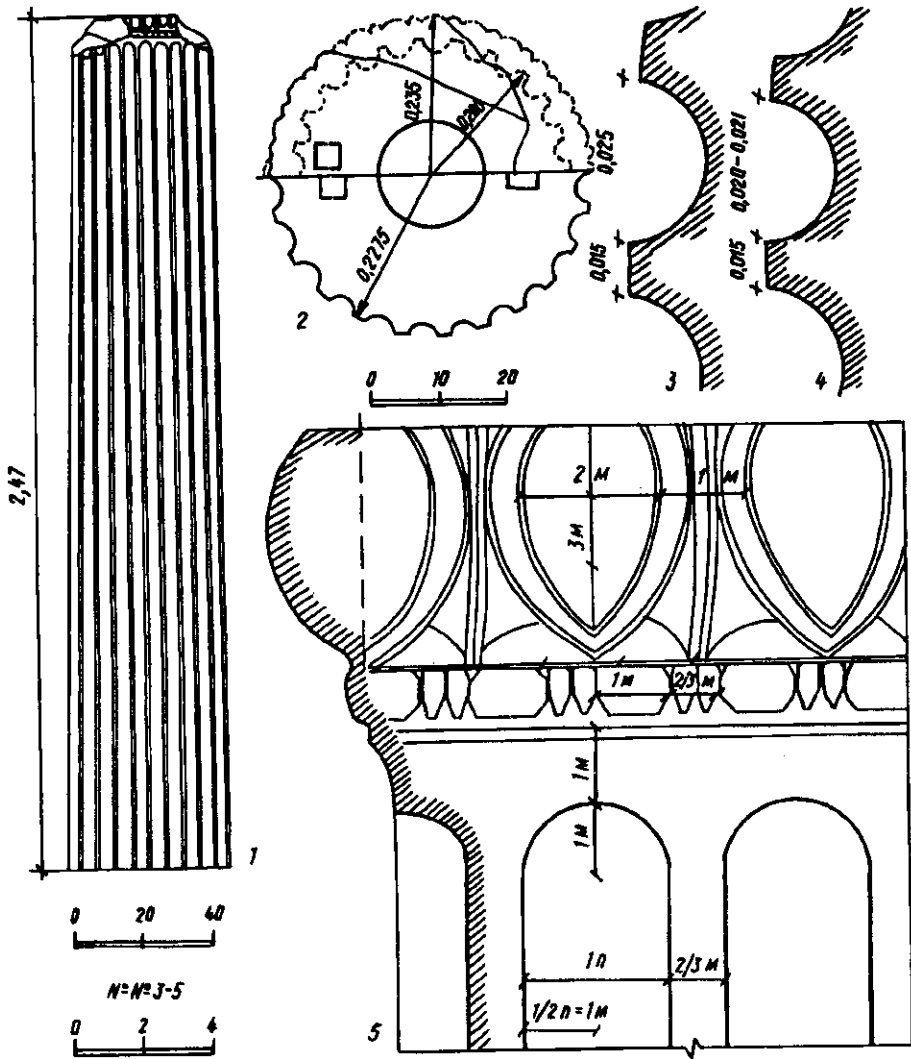

Рис. 2. Мармурова колона: 1 — фут; 2 — поперечні розрізи шийки ехіна, підшови; 3 — канелюри підшови; 4 — канелюри шийки; 5 — фрагмент ехіна та розріз.

варіанти було б порушено пропорційне співвідношення окремих частин, бо в колоні практично вірно витримане стоншення стовбура. Згідно з Вітрувієм, верхній діаметр колони до 15 футів висотою відноситься до нижнього як 5:6 (Vitruv, III, IV, 12). В іонічному ж ордері стоншення менше, ніж в доричному, і становить від $\frac{1}{6}$ до $\frac{1}{7}$ нижнього діаметра⁶. Виходячи з фактичних розмірів діаметрів підшови та шийки нашої колони, різниця з теоретично обчисленими розмірами практично відсутня — вона становить лише 1 см. Таким чином, відповідність верхнього та нижнього діаметрів в нашій колоні така ж сама, яку повинна була б мати колона нормальної (розрахункової) висоти. Ентазіс візуально не фіксується, однак це явище було звичайним для іонічного ордера.

Крім того, розмір нижнього діаметра колони, який взято за модуль (45,5 см), близький $1\frac{1}{2}$ футам, а фут відповідно — 30,2 см. Ця величина, ймовірно за все, відповідає футу в 30,1 см, що набув поширення в Аттіці, зокрема в Афінах⁷.

Модуль в іонічному ордері, як відомо, складався з 18 парт⁸ (парта — найменша складова частина модуля). Виходячи з нижнього діаметра колони 45,5 см, величина парти дорівнює 2,5 см, що відповідає, в свою чергу, ширині канелюри біля підшови колони (рис. 2, 3). Верхній діаметр колони становить 40 см, в такому разі величина парти дорівнює 2,2 см (в натурі — 2,0–2,2 см) (рис. 2, 4). Половина цієї величини, що дорівнює 1,0–1,1 см, є модулем (М), із врахуванням якого прорисований весь декор ехіна (рис. 2, 5). Висота ови — 3, ширина — 2, відстань між овами — 1 М, відстань між стрілками, що розділяють ови, — 3, ширина перлини —

1, ширина зубчиків, які розділяють перлини — 2,3 М, відстань між напівциркульним завершенням канелюри та початком профілювання на шийці — 1, глибина врізки канелюри — 1, ширина доріжки між канелюрами — $\frac{2}{3}$ М. Крім того, величина парти, що дорівнює 2,0–2,2 см, наближається до величини пальця (дактиля). Серед стандартів лінійних вимірів, які використовувалися в північнопричорноморському регіоні, дактиль вже зафіксований у будівельній справі Боспора⁹ та Херсонеса¹⁰.

Привертає також увагу ехін, вирізаний разом із стовбуром колони. Такий прийом зустрічається рідко, хоча і відомий для колон іонічного ордера, починаючи ще з епохи архаїки — колонах храму Аполлона в Навкратісі (початок VI ст. до н. е.)¹¹ та колонах храму Гери на острові Самос (друга половина VI ст. до н. е.)¹².

В цілому, ольвійська колона була вкорочена навмисне і навряд чи могла розташовуватися у звичайному портику. Найпевніше, вона стояла окремо, тобто була вотивною, на користь чого свідчать її приземкуваті пропорції. Подібні пропорції вотивної колони відомі також в дельфійському монументі Арістенети (близько 270 р. до н. е.), де нижній діаметр іонічної колони відносився до її висоти як 1 : 7¹³.

Найбільш ранні грецькі вотивні колони відносяться до VI ст. до н. е., причому вони будувалися як в іонічному, так і в доричному ордерах¹⁴. Вотивні колони часто увінчували фігури сфінксів. При цьому підкреслимо, що пропорції, форма та профіль капітелей вотивних колон значно відрізнялися від звичайних капітелей, що несли архітравну балку. Так, наприклад, вотивна колона киренців мала подвійний ряд ов та абак-підставку для сфінкса подовженої прямокутної форми¹⁵. Капітелі вотивних колон доричного ордера з о. Делос (VI–V ст. до н. е.) мали нетипове для цього часу профілювання ехіна та ремінців¹⁶. Вотивні колони могли мати як більшу кількість канелюр (наприклад, в колоні наксосців у Дельфах IX — 44), так і меншу, ніж вимагалось за канонем. Доричні вотивні колони при цьому часто мали бази — підставки з досить грубим прямокутним профілем¹⁷.

Широко відомі вотивні колони за вазовим (червоно- та чернофігурним) живописом, де однією з найулюбленіших композицій була фігура Афіни у повному військовому вбранні, яка стояла поміж двох колон. Останні могли належати як доричному¹⁸, так і іонічному ордерам¹⁹. В усіх випадках на абаци капітелі знаходився півень. Відомі також випадки встановлення посудин на вотивні колони. Так, наприклад, на надгробному рельєфі, що зберігається в Луврі²⁰, зображена вотивна колона, на абаци якої стоїть гідрія. Крім фігур тварин та посудин, відомі вотивні пам'ятки з встановленими на них триножниками²¹. Заслужує на увагу той факт, що колони, які оточували фігуру Афіни, нижчі за неї. На луврському рельєфі — колона трохи вища за юнака, який стоїть поруч. Такі пропорційні співвідношення вибрані, очевидно, не випадково і цілком відповідають вотивному призначенню колон.

Через велику кількість варіантів досить важко міркувати про завершення ольвійської колони.

Слід зазначити, що в Ольвії відомі й інші конкретні матеріали, які свідчать про наявність тут вотивних колон. Так, Н. П. Сорокіна опублікувала унікальну трифасадну капітель корінфського ордера, що слугувала опорою для триножника на вотивній колоні²². В ольвійському лапідарії зберігається великий сегмент фуста мармурової колони (максимальна висота, що збереглася, 73 см, верхній діаметр — не менше 48 см). Фуст мав 24 канелюри шириною 4,0–4,5 см у верхній частині, до 5 см в нижній, тобто колона мала потоншення стовбура. Не дивлячись на те, що пам'ятка не має паспорта, ми вважаємо за можливе припустити, що цей фуст також належав вотивній колоні іонічного ордера.

Слід також більш детально зупинитись на датуванні пам'ятки. Умови знаходження, стратиграфія для конкретного датування не дають майже нічого, крім припущення, що колона відноситься до догетського часу. Останнє підтверджується також і тим, що обриси деталей, злами, пропорції, врізки для кріплення за своїм характером не типові для римського часу²³. Разом з тим, малюнок кіматія, зокрема форма ов, витягнутих вздовж вертикалі та злегка загострених до низу, а також стрілок, що виступають між ними на всю висоту, є нетиповими і для архаїчного часу²⁴. А все це разом із врахуванням досвіду вивчення ольвійських ордерних деталей (абсолютно всі архітектурні деталі, що відносилися за своїми стилістичними характеристиками до цього часу, виготовлялися на місці й з місцевого каменю²⁵) дозволяє з великою часткою ймовірності припустити, що наша колона, безумовно, імпортна, не могла з'явитися в Ольвії у пізньоархаїчний — ранньокласичний час, тобто у кінці VI–V ст. до н. е. Таким чином, ймовірніше, колону слід датувати часом, не раніше середини IV і не пізніше III ст. до н. е., тобто часом, після якого сакральне будівництво в Ольвії суттєво скорочується через погіршення економічних умов та зовнішньополітичної обстановки поліса.

При цьому нас не повинна турбувати деяка архаїзація ордерної форми — ехін, вирізаний в моноліті із стовбуром, що має аналогії лише в архаїчних пам'ятках. Архаїзація ордера взагалі набула досить значного поширення в еліністичний час²⁶ і відома в Ольвії на прикладі інших деталей.

У висновку відзначимо, що всі відомі нам вотивні колони у північнопричорноморському регіоні виготовлялися із довізного мармуру. Виходячи із місця знахідки, колона стояла, скоріш за все, на агорі або ж одному з двох теменосів Ольвії.

В цілому, опублікована пам'ятка суттєво доповнює наші уявлення про ордер в архітектурі Північного Причорномор'я.

Одержано 04.12.91

Примітки.

¹ Інв. № 0 — 83, ЮЗА/501. Щиро дякуємо автору розкопок Н. О. Лейпунській за люб'язний дозвіл опублікувати пам'ятку.

² Лейпунская Н. А., Буравчук Н. П., Буйских А. В. Отчет о работах на участке Западные ворота в 1983 г.// НА ИА АН Украины — Ф. е. 20873.— 1983/31 в.— С. 30.

³ У зламі мармур молочно-білий, дрібно-середньозернистий, гетерогранобластової структури, належить до типу доломіто-кальцитових мармурів, що досить типові для античних пам'яток Північного Причорномор'я. За попереднім визначенням можна припустити пентелійське походження породи (визначення канд. геолого-мінералогічних наук В. Ф. Петруня). Користуючись випадком, щиро дякуємо В. Ф. Петруню за визначення мармуру.

⁴ Михайлов Б. П. Витрувий и Эллада. Основы античной теории архитектуры.— М., 1967.— С. 227.

⁵ Шуази О. История архитектуры.— М., 1906.— Т. I.— С. 306.

⁶ Парланд А. А. Храмы древней Греции.— СПб., 1890.— С. 177.

⁷ Шуази О. Указ. соч.— С. 334, 335; Dinsmoor W. The Basis of Greek Temple Design: Asia Minor, Greece, Italy// Atti del Settimo Congresso Internazionale di archeologia Classica.— Vol. 1.— Roma, 1961.— P. 300; Fernie E. The Greek Metrological Relief in Oxford// Ant J.— 1981.— Vol. LXI.— P. II.— P. 25.

⁸ Михайловский И. Б. Теория классических архитектурных форм.— М., 1937.— С. 69.

⁹ Берзин Э. О. О линейных мерах Боспора// СА.— XXVI.— 1956.— С. 232.

¹⁰ Буйских А. В. Надгробия и строительные детали// В. М. Зубарь, А. В. Шевченко, С. А. Липавский. Западный некрополь Херсонеса Таврического (материалы раскопок 1983 — 1985 гг.). Ч. 3. Отдельные категории материальной культуры// Препринт.— К., 1989.— С. 23.

¹¹ Архитектура античного рабовладельческого общества// Всеобщая история архитектуры. Т. II.— М., 1949.— Кн. I.— С. 86.— Рис. 77.

¹² Puchstein O. Das ionische Capitell.— Berlin, 1887.— S. 18; Шуази О. Указ. соч.— С. 307.— Рис. 14-В.

¹³ Lawrence A. W. Greek Architecture.— Harmondsworth, 1967.— P. 210, fig. 116.

¹⁴ Вотивним колонам, семантиці їхнього образу, декору, ордеру, пропорціям присвячено велику кількість літератури, розглядати яку тут немає можливості та необхідності. Відзначимо лише деякі роботи, в яких детально розбираються профлювання, злами, пропорції вотивних колон: Gruben G. Das Archaische Didymalon// Jdl.— 1963.— Bd. 78— S. 78—182; Gruben G. Die Sphinx-säule von Algina// AthMitt.— Bd. 80.— 1965.— S. 170—208; White D. The Cyrene Sphinx, its Capital and its Column// AJA.— Vol 75.— № 1.— 1971.— P. 47—55; Marcadé J. Chapiteaux circulaires et chapiteaux doriques de colonnes votives Déliennes// BCH.— XCVIII.— 1974.— I.— P. 300—331.

¹⁵ White D. Op. cit.— P. 50.— Ill. 1, 2.

¹⁶ Marcadé J. Op. cit.— P. 300—315.

¹⁷ Bronner O. Investigations at Corinth, 1950// Hesperia.— Vol. XX.— № 3.— 1951.— P. 296, pl. 94, a; Marcadé J. Op. cit.— P. 315.

¹⁸ CVA— Pologne.— Fasc. 4.— 1.— IHN.— Pl. 20— 1—3.— Inv. 198605.

¹⁹ CVA— Deutschland.— 19.— Bd. 3.— Taf. 138.— 1—2; Boardman J. Athenian Red Figure Vases the Archaic Period.— London, 1985.— P. 115, fig. 162.

²⁰ Daub G. Compléments et Corrections aux Inscriptions Thesalonicae// BCH.— XCVII.— 1973.— II.— P. 597, fig. 12.

²¹ Див., наприклад: Amandry P. Trépieds d'Athènes// BCH.— 1976.— I.— P. 15—93.

²² Сорокина Н. П. Мраморная капитель из Ольвии// КАМ.— М., 1966.— С. 259 та наст.

²³ Як приклад можна навести іонічні мармурові капітелі з Херсонеса II—III ст. н. е., що мають зовсім інші злами та характер змалювання деталей. Деякі з них опубліковані (Пичикян И. Р. Малая Азия— Северное Причерноморье.— М., 1984.— С. 253, 254.— Рис. 96, 97).

²⁴ Weickert C. Das lesbische Kymation. Ein Beitrag zur Geschichte der antiken Ornamentik.— Leipzig, 1913.— Taf. 1.

Theodorescu D. Remarques sur la composition et la chronologie du kymation ionique suscitées par quelques exemplaires découverts à Histria// Dacia.— XI.— 1967.— P. 95 — 120.

²⁵ *Буйських А. В. Ордерные архитектурные детали из Ольвии// АДСП.— К., 1988.— С. 60 та наст.*

²⁶ *Shoe L. M. An Imitation of the Antique in Architectural Mouldings// Hesperia.— Vol. XXXV.— N 2.— P. 141 — 149;*

Буйських А. В. Антовые капители ионического ордера из Ольвии// ВДИ.— 1991.— № 3.— С. 91, 92.

ХРОНОЛОГІЯ І БУДІВЕЛЬНА ІСТОРІЯ САДИБИ НАДІЛУ 26 НА ГЕРАКЛЕЙСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

Є. Я. Туровський

Розкопки садиби наділу 26 на Гераклейському півострові мають важливе значення для вирішення питань, пов'язаних з хронологією садиби цієї частини хори Херсонесу еліністичного часу. Висновки, яких дійшов С. Ф. Стржелецький в ході дослідження пам'ятки, багато в чому зберегли актуальність і в наші дні¹.

Автор розкопок дійшов важливого висновку, що будівельний комплекс пам'ятки належить двом різночасовим садибам: рештки більш пізньої частково перекривають залишки ранньої садиби². Наведемо в загальному вигляді висновки С. Ф. Стржелецького з хронології пам'ятки. Виникла садиба скоріше за все на початку III ст. до н. е. Остаточна загибель пам'ятки відбувається в кінці II — на початку I ст. до н. е. «Значно складніше, — відзначав дослідник, — визначення дати кінця існування садиби першого будівельного періоду і початок другого. Хронологічна класифікація масового керамічного матеріалу еліністичного часу та чорнолакового посуду не опрацьована, тому роз'єднане датування його за будівельними періодами, фактично неможливе»³.

Зі слів С. Ф. Стржелецького видно, що він повною мірою розумів умовність своїх датувань і необхідність їх уточнення. З часу діяльності дослідника відбулися якісні зміни в стані вивчення різних груп археологічного матеріалу, насамперед амфорної тари та керамічних клейм. Ця обставина дає можливість сьогодні не тільки уточнити хронологічні рамки існування пам'ятки, але й вирішити задачу роздільного датування матеріалу за будівельними періодами садиби.

В. І. Кац на основі присутності у комплексі садиби ранніх синопських і фасоських клейм висловив думку, що виникла вона, принаймні, двома-трьома десятиліттями раніше, ніж вважав С. Ф. Стржелецький⁴. О. М. Щеглов, добре знайомий з матеріалами розкопок С. Ф. Стржелецького, дійшов важливого висновку, згідно з яким садиба наділу 25 і садиба 1-го будівельного періоду наділу 26 загинули одночасно. На його думку, подія ця відбулася ще в III або на початку II ст. до н. е.⁵ Спеціальне дослідження археологічного комплексу садиби наділу 25 дало можливість віднести час закінчення життя у цій садибі до кінця першої третини III ст. до н. е.⁶ Для уточнення часу загибелі садиби першого будівельного періоду наділу 26 звернемося до її археологічного комплексу.

Амфорна тара на садибі представлена головним чином продукцією Херсонеса, Синопі, Фасоса і Гераклеї. Амфори інших центрів представлені поодинокими фрагментами. Всі типи амфор не виходять за рамки другої половини IV — III ст. до н. е. Уточнити хронологічні межі комплексу дають можливість керамічні клейма, які представляють продукцію таких центрів: Херсонес — 18 екземплярів, Синоп — 6 і Фасос — 2 (враховувались тільки ті клейма, збереженість яких давала можливість для датування).

Херсонес. Клейма цього центру за місцями їх населення поділяються таким чином: на соленах — 5 екземплярів, на афморах — 13 (одне клеймо на горлі, решта — на ручках).

За групами найновішої хронологічної класифікації херсонеських магістратних клейм В. І. Каца⁷ розподіл клейм такий: